ACÂİBÜ'l-MAKDÛR

(عجائب المقدور)

İbn Arabşah'ın (ö. 854/1450) **Timur devrini ve Timur'un halefleri arasındaki hâkimiyet mücadelelerini anlatan eseri.**

Arapça olan eserin tam adı *ʿAcâʾi-bü'l-makdûr fî nevâʾibi* (*ahbâri*) *Tî-mûr*'dur. Muhtemelen 1435 yılında tamamlanan eserde kısa bir girişten sonra Timur'un adı, soyu, çeşitli ülkeleri istilâsı ve bunun sebepleri açıklanmakta, daha sonra hükümdarın hayatı ve sırasıyla seferleri anlatılarak ele geçirdiği şehirlerde yaptığı yağma ve katliamlar acı bir dille tasvir edilmektedir. Ayrıca eserde, Timur'un 1405 yılında Otrar'da ölümünden, tahtı ele geçiren torunu Halil Sultan'ın 1409'da Semerkant ve Mâverâünnehir'in idaresini amcası Şâhruh'a terketmesine kadar geçen zaman içinde cereyan eden hadiseler hakkında da değerli bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler, aynı hadiseleri nakleden ve Şerefeddin Alî-i *Zafernâme*'nin telifinde fa Tâc es-Selmânî'nin *Târîhnâ* büyük benzerlikler gösterme mur'un vücut yapısı ile s düşüncelerinin ve bazı özellik anlatıldığı eserde sarayları, hanımları, çocukları, divan mensupları ve askerleri ile Semerkant'ta yaşayan âlimler, şeyhler, tabipler, hattatlar, müneccimler, satranç ustaları, çalgıcılar ve nakkaşlar hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

Eserde ağır bir dil kullanılmış, cinas, teşbih, kinaye, istiare gibi edebî sanatlara ve eş anlamlı kelimelere fazlaca yer verilmiştir. Eserin, Timur'un icraatını kötülemek için yazıldığına dair bir kanaat olmakla birlikte, müellifin sadece gördüklerine ve duyduklarına yer verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim yer yer, Timur'un istilâ ve zaferlerinin fert ve cemiyet üzerindeki menfi tesirleri acı bir dille, fakat oldukça tarafsız bir şekilde ifade edilmiştir.

Birçok baskısı bulunan *ʿAcâʾibü'l-makdûr*, daha XVII. yüzyılda Avrupalılar'ın ve Osmanlı devlet adamlarının dikkatini çekmiş, 1636'da J. Golius, 1767-1772'de S. H. Manger tarafından Latince'ye, 1658'de P. Vattier tarafından Fransızca'ya, 1936'da J. H. Sanders tarafından İngilizce'ye, 1960'ta da Muhammed Ali Necâtî tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. Bağdatlı Nazmîzâde Murtaza tarafından 1698'de *Târîh-i Timurlenk* adıyla Türkçe'ye tercüme edilen eser, matbaanın Türkiye'ye gelişi üzerine basılan ilk eserler arasında yer almıştır (*Târîh-i Timur-ı Gürkân*, İstanbul 1142/1729). Fakat ağır bir dille tercüme edildiği için kısmen sadeleştirilip kısaltılarak yine aynı adla 1277 (1860) yılında yeniden basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Arabşah, *Zindegânî-i Şigiftâver-i Tîmûr* (trc. Muhammed Ali Necâtî), Tahran 1339 hş./1960, s. 15-23; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3428, I, vr. 71ᵇ-74ᵃ; a.mlf., *en-Nücûmü'z-zâhire* (nşr. W. Popper), Berkeley 1926-29, VII/1, s. 344 vd.; Sehâvî, *ed-Davʾü'l-lâmiʿ*, Kahire 1353-55, II, 126-131; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1128; C. Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888, s. 43; Browne, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1920, III, 181 vd.; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâmda Târih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 373-378; Brockelmann, *GAL*, II, 28-29; *Suppl.*, II, 24-25; Babinger (Üçok), s. 22-25; Hüsnü, "İbn Arabşah", *TM*, III (1935), s. 157-182; H. R. Romer, "Neuere Veröffentlichungen zur Ge-

ACREDİYYE

العجردية

bk. ACÂRİDE

Acrediyye olarak da bilinen ve daha çok Horasan'da yayılmış olan bir Hâricî fırkası.

ACÂRİDE

(العجاردة)

Acrediyye olarak da bilinen ve daha çok Horasan'da yayılmış olan bir Hâricî fırkası.

Fırka, adını kurucusu Abdülkerîm b. Acred'den alır. Abdülkerîm b. Acred (Acerred) hakkında kaynaklarda pek az bilgi bulunmaktadır. 724-738 yılları arasında Irak valiliği yapan Hâlid el-Kasrî tarafından hapsedildiği ve hapiste öldüğü dikkate alınarak 120 (738) yılı civarında vefat ettiği söylenebilir. Belhli olduğu bilinmektedir. Önceleri Hâricîlerin Necedât fırkasına bağlı olan Atıyye b. Esved'in, daha zayıf bir rivayete göre ise Beyhesiyye'den İbn Beyhes'in öğrencisi idi. Bazı itikadi ve fikrî konulardaki görüş farklılıkları sebebiyle onlardan ayrıldı ve kendi adına nisbetle anılan Acâride fırkasının reisi haline geldi. Hâricîler kâfirlerin çocuklarına gayri müslim muamelesi yaparken İbn Acred, bulûğ çağına erip de İslâmiyet'i kabul veya reddettikleri sabit olmadıkça bu çocuklar hakkında hüküm verilemeyeceği fikrini ortaya attı. İrade hürriyeti konusunda Ehl-i sünnet'e uygun bir görüş benimseyerek Allah'ın iradesinin her şeye şâmil olduğunu, fakat kötülüğün ona nisbet edilemeyeceğini savundu.

Acâride, kendi içindeki tâli fırkalar arasında bazı görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte (aş.bk.), fikir ve aksiyon bakımından şiddet ve aşırılık taraftarı diye bilinen, ayrıca en güçlü Hâricî fırkası olarak tanınan Ezârika ile, Hâricîler'in en mutedil ve Ehl-i sünnet'e en yakın kollarından kabul edilen İbâzıyye arasında yer alır. Nitekim bu fırka mensupları, Ezârika'nın sadece kendi yerleşim bölgelerinde bulunan insanların müslüman sayılacağı, başka yerlerde oturup da kendi bölgelerine hicret etmeyen Hâricîler'in öteki müslümanlar gibi dinden çıkmış olacağı şeklindeki görüşlerine katılmadılar. Zira Acâride'ye göre, prensip olarak hicret farîza değil, fazilettir; dolayısıyla hicret etmeyerek bulundukları yerde kalanlar da (**bk. KAADE**), **kebîre*** işlemedikleri sürece mümin olup hem kendilerinin hem de aile fertlerinin kanları korunmuştur. Buna karşılık Acâride, İbâzıyye'nin, kebîre işleyenlerin Allah'ı inkâr etmiş (kâfir billâh) kabul edilmeyip nimete karşı nankörlük etmiş (kâfir bi'n-ni'me) sayılmaları gerektiği şeklindeki görüşlerine katılmamışlardır. Yine onlara göre, Ezârika'nın görüşünün aksine, muhaliflerin malları savaş durumu dışında ganimet (**fey***) sayılamaz.

Kaynaklarda on beş kadar tâli fırkaya ayrıldığı bildirilen Acâride'nin belli başlı kolları şunlardır:

Meymûniyye. Meymûn b. İmrân veya Meymûn b. Hâlid'e uyanlar. İrade, kader, **istitâat*** konularında Acâride'den ayrılarak Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemişlerdir. Meymûniyye'ye göre insan ihtiyarî fiillerini kendi başına meydana getirme gücüne sahiptir. Binaenaleyh iyi kötü bütün fiillerini ilâhî bir müdahale olmadan yapar; önceden tayin edilmiş bir kaderi yoktur. Müşriklerin çocukları cennete girebilecektir. Meymûniyye grupları, nikâhı haram olan yakın akrabayı belirleyen âyeti (en-Nisâ 4/24) yanlış yorumlayarak bütün müslümanlarca mahrem kabul edilen bazı yakınların nikâhının helâl olduğunu iddia etmiş, ayrıca Yûsuf sûresinin aşk hikâyesinden bahsettiği için Kur'an'dan

sayılamayacağını ileri sürmüşlerdir. İslâm âlimleri, bu son iki görüşü benimseyen grupların müslüman kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir.

Halefiyye. Meymûniyye'ye muhalefet ederek onlardan ayrılan ve daha sonra Kirman ve Mukran Hâricîleri'nin reisi olan Halef el-Hâricî'ye intisap edenlerden oluşur. Kader problemiyle hayır ve şer konularında Ehl-i sünnet'in fikirlerine katılan, ancak müşriklerin çocuklarının cehennemlik olduğunu ileri süren bu fırkanın mensupları, aralarında kendilerinden olan bir imam bulunmadıkça savaşa girmeyi câiz görmezler.

Hamziyye. 179 (795-96) yılında Horasan'da isyan eden, uzun süre Abbâsî kuvvetleriyle mücadele ettikten sonra Me'mûn zamanında öldürülen Hamza b. Edrek'e (Etrek veya Ekrek) bağlı olanlardan meydana gelen bu fırkaya göre, Allah amellerin yaratılmasını kullara havale etmiş, onlara hayır ve şer işleme gücünü vermiştir. Bundan dolayı kulların fiillerinde Allah'ın iradesi ve müdahalesi söz konusu değildir. Bu fırka, görüşlerinde tamamen Meymûniyye'nin tesirinde kalmıştır. Onlara göre muhaliflerinin ve müşriklerin çocukları cehennemliktir. Ayrıca, düşmandan alınan ganimetlerin kullanılmayıp tahrip edilmesi veya yakılması, şartlar gerektirdiği takdirde bir asırda iki imamın bulunmasının câiz olması, Hamziyye'nin görüşleri arasında yer alır.

Şuaybiyye. Fırkanın öncüsü olan Şuayb b. Muhammed, önceleri Meymûniyye'ye bağlı iken kader ve kulların fiilleri konusunda Meymûniyye'nin hürriyetçi düşüncesine karşı çıkmış ve mevcut olan her şeyin Allah'ın iradesi ile vücuda geldiğini kabul ederek bu fırkadan ayrılmıştır. İmâmette Hâricîler'in genel prensiplerine uyan Şuaybiyye, çocuklar ve kaade meselesinde ana fırka olan Acâride'nin görüşlerini benimsemiştir.

Hâzimiyye. Sîstan'daki Acâride'nin çoğunluğunu teşkil eden bu zümre, Hâzim b. Ali'nin mensuplarıdır. Hâzimiyye, kulun iradesini kabul etmemiş ve her şeyin ilâhî iradeye bağlı olarak meydana geldiğini ileri sürmüştür. Kul kendine has bir kudrete sahip değildir. Allah, hayatlarının sonunda kendisine iman ile geleceğini bildiği kimseleri sever, küfür ile gelecek kimselere de buğzeder. Hâzimiyye'nin, Hz. Ali hakkında müsbet veya menfi bir kanaat belirtmedikleri de nakledilmektedir.

Ma'lûmiyye. Aslında Hâzimiyye'ye bağlı olan bu fırkanın inancına göre, Allah'ı bütün isimleriyle bilmeyen kimse, bunların hepsini öğrenip gerçekten iman etmedikçe kâfir sayılır. İstitâat fiille beraberdir, fiil ise kul tarafından yaratılır.

Meçhûliyye. Hâzimiyye'den ayrılan ve Ma'lûmiyye'ye karşı olan bu fırkaya göre, Allah'ın bazı isim ve sıfatlarını bilip bazılarını bilmeyen kimse de mümin sayılır. Kulların fiilleri ise Allah tarafından yaratılır.

Saltiyye. Osman b. Ebü's-Salt'in görüşlerini benimseyen bir fırkadır. Kendi mensuplarını müslüman ve dost kabul etmekle beraber bunların henüz erginlik çağına girmemiş çocukları hakkında hüküm vermezler. Bunlarla ilgili verilecek hüküm, mükellef oldukları zaman İslâmiyet'i ve kendi mezheplerini kabul veya reddetmelerine göre değişir.

Etrâfiyye. Sîstanlı Gālib b. Şâzek'e mensup olan bu fırka, kader konusunda Hamziyye'nin görüşlerine katılmakla birlikte, onlara göre İslâmî çevreden uzak bulunan kimseler (etrâf), akıl yoluyla bilinecek hususları yerine getirdikleri takdirde, bilemedikleri dinî konuları terketmekte mâzur sayılırlar.

Eş'arî ile Abdülkāhir el-Bağdâdî, Sa'lebe b. Amr veya Sa'lebe b. Mişkân'a uyan ve tâli bazı gruplardan oluşan Seâlibe'yi de Acâride'nin kolları arasında göstermişlerdir. Şehristânî ise Seâlibe'yi Hâricîler'in müstakil bir fırkası kabul eder (bk. SEÂLİBE).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîḫ* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1960-70 → Beyrut, ts. (Dâru Süveydân), VIII, 261, 273; Eş'arî, *Maḳālât* (nşr. H. Ritter), Wiesbaden 1382/1963, I, 93-97; Bağdâdî, *el-Farḳ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, ts. (Mektebetü Dâri't-türâs), s. 93-100, 280-290; a.mlf., *Uṣûlü'd-dîn*, İstanbul 1346/1928 → Beyrut 1401/1981, s. 332; İbn Hazm, *el-Faṣl* (nşr. Muhammed İbrâhim Nasr—Abdurrahman Umeyr), Riyad 1402/1982, V, 54, 55; İsferâînî, *et-Tebṣîr* (nşr. Zâhit Kevserî), Kahire 1359/1940, s. 32-33; Şehristânî, *el-Milel ve'n-niḥal* (nşr. M. Seyyid Kîlânî), Kahire 1381/1961, I, 128-131; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-76 → Beyrut 1399/1979, VI, 147, 150-151, 168, 209; Makrîzî, *el-Ḫıṭaṭ*, Bulak 1270 → Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), II, 354-355; Zebîdî, *Tâcü'l-ᶜarûs*, "ᶜacerred" md.; Şekîb Arslan, *Ḥâżirü'l-ᶜâlemi'l- İslâmî* [Lothrop Stoddart], Beyrut 1394/1973; *Târîḫu'l-memâliki'l-İslâmiyyeti'l-Hindiyye*, IV, 327-328; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fığlalı), Ankara 1981, s. 30, 40, 116-117; Ahmed Şelebî, *Mevsûᶜatü't-târîḫi'l-İslâmî ve'l-ḥażârati'l-İslâmiyye*, Kahire 1984, II, 277; [T.H.], "Acâride", *İA*, I, 116; R. Rubinacci, "ᶜAdjārida", *EI²*(İng.), I, 207.

 Mustafa Öz

ACBÜ'z-ZENEB

(عجب الذنب)

İnsanın ilk yaratılışında ve öldükten sonraki dirilişinde bedenin özünü oluşturduğu kabul edilen madde.

"Her şeyin son kısmı, kuyruk sokumu" anlamına gelen **acb** ile "kuyruk" anlamına gelen, aynı zamanda "bir şeyin sonu ve ucu" demek olan **zeneb** kelimelerinden oluşan **acbü'z-zeneb**in sözlük anlamı "kuyruk sokumu" demektir. Öldükten sonraki dirilişin tasvir edildiği hadislerde yer alan acbü'z-zeneb, bazan sadece tekrar dirilişin esasını teşkil eden madde anlamında geçer. "Sonra Allah gökten bir (hayat) suyu indirir ve bu sayede ölüler, bitkinin yerden bitişi gibi (kabirlerinden) çıkarlar. İnsan cesedi bütünüyle çürüyüp yok olur, ancak acbü'z-zeneb müstesna, insanlar bundan yaratılır" (Buhârî, "Tefsîr", 39/3, 78/1; Müslim, "Fiten", 141; İbn Mâce, "Zühd", 32). Bazı hadislerde ise hem ilk yaratılışın, hem de ikinci yaratılışın maddî özü olduğu belirtilir: "Toprak insanoğlunun acb dışındaki bütün cesedini yiyip tüketir. İnsan acbden yaratılmıştır; tekrar ondan meydana getirilecektir" (*el-Muvaṭṭa*ʾ, "Cenâ ʾiz", 48; *Müsned*, II, 322, 428; Müslim, "Fiten", 142; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 24).

Hz. Peygamber'in hardal tanesine benzettiği ve bir anlamda insan bedeninin çekirdeği olarak kabul ettiği (bk. *Müsned*, III, 28) acbü'z-zeneb, hadis şârihleri tarafından "omurga kemiğinin son parçasını teşkil eden kuyruk sokumu" olarak açıklanmıştır. Fakat insan cesedinin hiçbir zaman çürümeyecek bir parçasının bulunabileceği konusunda bazı yorumcular farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Birçok din bilgini, hadislerde anlatıldığı üzere acbü'z-zenebi, varlığını kıyamete kadar koruyacak olan ve insan bedeninin bütün özelliklerini taşıyan bir maddî öz olarak kabul ederken Müzenî, Tîbî, Müzhirî ve diğer bazı âlimler Allah'tan başka her şeyin fâni olduğunu belirten âyeti (el-Kasas 28/88) delil göstererek acbü'z-zenebin, insan cesedinin en son çürüyen parçası olduğu ve toprakta uzun müddet çürümeden kalacağından dolayı hadiste "yok olmaz" diye vasıflandırıldığı görüşünü benimsemişlerdir (bk. Zemah-